

Hadis Savaşları

Cheryl BENARD*

Çev. Taha Rıdvan AKAY**

Günümüzde İslâm merkezlerinin yeniden düzenlenmesi için harcanan çabaların çoğu, Sünnî İslâm Düşüncesinde yabancıların tenkit ettiği ve artık çağa uygun görünmeyen belirli kurallar ve uygulamalarla ilgili tartışmalara yöneliktir.*** Kutsal kitap olarak Kur'an'ın, (evrensel olmasa da) genellikle eleştirilemeyeceği düşünülür. Fakat onun kapsamına hiç girmeyen veya sadece belirsiz bir şekilde bahsedilen birçok konu bulunur. Bu yüzden İslâm'ın neredeyse başlangıcından bu yana, karşıt görüş savunucuları, kendi görüş ve yorumlarını öncelikle hadisleri temel alarak öne sürmüşlerdir. Biz bu ideolojik çatışma biçimini 'hadis savaşları' olarak adlandırabiliriz.

Bu raporun**** araştırma evresinde temel yaklaşımımız, sivil toplum ve demokrasi değerlerinin, hadise dayanarak savunulabilmesiydi. Ancak birçok nedenden dolayı, hadislerin kesinlikle ikincil bir araçtan daha fazlası olamayacağı

* Lisans eğitimini Beyrut Amerikan Üniversitesinde aldıktan sonra, doktora derecesini aldığı Viyana Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi dersleri verdi. Akademisyen olarak siyaset bilimi alanında yazmasının yanı sıra sosyal meselelere dair birden fazla roman kaleme almıştır. Hâlen kâr amacı gütmeyen bir araştırma ve savunma kuruluşu olan Alliance for the Restoration of Cultural Heritage (ARCH) International'ın başkanıdır.

** Ar. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis ABD, taha.akay@deu.edu.tr

*** Bu makale, "The Hadith Wars" başlığıyla Cheryl Benard'ın kaleme aldığı *Civil Democratic Islam: Partners, Resources and Strategies* adlı eserde (Santa Monica: RAND, 2003, s. 49-56) yer almaktadır.

Köşeli parantezle [] verilen ek bilgiler çevirene aittir. Bu çeviri, RAND şirketi tarafından kontrol edilmemiştir.

**** Smith Richardson Vakfı'nca desteklenen ve RAND Şirketi tarafından yayımlanan kitabın tam metni için bkz. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1716.html. RAND şirketi (Araştırma ve Geliştirme anlamında, İngilizce Research And Development baş harflerinden) ilk önceleri, Amerika Birleşik Devletleri silahlı kuvvetleri için araştırma ve geliştirme

anlaşılmıştır. Hadisler, taban tabana zıt görüşlerin her durumda eşit meşruiyet iddia etmesine olanak sağladığı için, bir mesele hakkında karar vermeye her zaman imkân tanımaz.

Bazıları köktendinci ve gelenekçilerle hadis düzeyinde ilişki kurmaya tümüyle karşı çıkar. Sözgelimi;

Ibn Warraq (1995, s. 293), bu metinlerin yorumlanmasında, Sünnî, mutaassıp ve mollalarla mücadele etmenin, kendi zeminlerinde onların koşullarına göre savaşmak olduğuna inanır. Çünkü ürettiğin her bir metne karşı onunla çelişen birçok metin öne sürülecek ve yenilikçiler, hangi zihinsel çabayı sergilerse sergilesinler bu şartlar altında kazanamayacaktır.¹

Hadis savaşları belki kazanılamasa da makul bir şekilde kaybedilebilir ya da en azından bu mücadele için çaba göstermiş oluruz. Fakat bunun aksini yapmak, Müslüman nüfusun büyük bir kısmının okuma yazma bilmediği, eğitimsiz, yerel makamlara itaatkâr ve geleneklere bağlı olduğu böyle bir dönemde akıllıca olmazdı. Çünkü İslâmî ortamlarda faaliyet göstermek zorunda olan ilerici unsurlar, en azından zihinsel çıkmazı aşacak koza ihtiyaç duymaktadır. Nitekim köktendinci İslâm'ın, genel kabul gören akım olması arzu edilmez.

Teorik olarak hadis araştırması son derece karmaşık bir bilim olsa da katı hadis kuralları, pratikte anlamsız ve siyasetin hâkim olduğu bir alandır.

Hadisin birçok karmaşık değişkenle değerlendirilmesi gerekir ki bunların başında; hadisin bağlamı ve güvenilirliği gelir:

- Asıl kaynak kim?
- Ne kadar zamandır Müslümandı?
- Peygamber'e ne kadar yakındı?
- Rivâyet eden şahıs, olaya ne kadar doğrudan dâhil oldu?
- Bağımsız herhangi bir doğrulama imkânı var mı?
- Başka hangi rivâyetler bu râvîden nakledilmektedir?
- Yapılan değerlendirmelere göre kişi ne kadar güvenilir?
- Râvî ne kadar zeki ve eğitimliydi?
- Kişi olayı hatırladı mı yoksa yazdıklarına mı güvendi?
- Kişi bir çıkara sahip miydi yoksa tarafsız bir gözlemci miydi?
- Bu rivâyet nasıl nakledildi?
- Rivâyetin nakledilmesinde kopukluklar var mı?
- Râvîler ne kadar güvenilir?

yapması amacıyla, 1946 yılında Project RAND ismiyle, Douglas Havacılık Şirketi tarafından, ABD Santa Monica'da kurulmuştur. Ardından 1948 yılında ana şirket bünyesinden ayrılmış, dünya çapında pek çok ofisi bulunan siyasi strateji ve düşünce kuruluşu hâline gelmiştir. (bkz. <https://www.rand.org/about/history.html>.)

¹ Fakat onunla röportajımda Sayın Warraq, hâlihazırda İslâm'ın bir ön eleştirisinin gerçekçi olmadığını kabul etti. Daha uysal, nazik ve 'tehlikesiz' bir İslâm'a teşvik etme çabalarımın, daha iyi sonuçlar sağlaması muhtemeldir (Warraq mülakat, 22 Şubat 2002, mail yoluyla).

Ayrı bir analiz zinciri, rivâyet metniyle ilgilenir:

- Rivâyet, Peygamber'in bir sözünü mü, fiilini mi ya da her ikisini birden mi barındırmaktadır?
- Eğer Peygamber belirli bir şey yaptıysa, başka bir kimse buna [umûmî] izin verildiği anlamını çıkarabilir mi?
- Onun huzurunda başkaları tarafından bir şey yapıldıysa ve [Hz. Peygamber] onları kınamaktan kaçındıysa aynı şekilde bu [fiile umûmî] izin verildiği sonucu çıkarılabilir mi?
- Bağlam nedir? Sözelimi şaka yapıyor olabilir mi?

Son olarak, hadisin bir hiyerarşiye yerleşmesine olanak sağlayan temel sebepler bulunmaktadır:

- Belirli bir hadisin uygulanması, ortak menfaate mi fayda sağlar yoksa sadece bir bireyin çıkarlarını mı gözetir?
- Toplum hayatını kolaylaştırıyor mu yoksa zorlaştırıyor mu?
- Hukukçular ve toplum uygulaması bu konuda hemfikir mi, yoksa anlaşmazlık içinde mi?

Âlimler, hadisin değerlendirilmesinde ve uygulanmasında geçerli olan 'bazı kuralları' listelediklerinde, yoğun yazılmış yedi sayfaya ihtiyaç duyarlar.²

Pratiğe gelince, bir hadisin koşullarını, kaynaklarını ve râvinin güvenilirliğini ele almak ve değerlendirmek için böyle bir çaba sarf etmek mümkün değildir. Gerçekte hadis, tekrarlama ve etkileycilik yoluyla, güvenilirlik ve şöhret kazanan halk sözleri seviyesindedir. Daha önce atıfta bulunulan İslâmî web sitelerinde sık sık hadisten bahsedilir fakat bir kaynak belirtmek veya belirli bir hadisi hangi derlemeden aldıklarını ya da hangi varyantını kullandıklarını söylemek için bile çok nadir zahmete girerler. Onlar hadisi sadece 'delil' getirirler.

Durum bu şekilde olmasa bile, objektif olarak konuşursak, hadisin en iyi ihtimalle kesin olmayan ve kusurlu bir araç olduğunda çok az şüphe vardır. Buhârî'nin genel olarak en yetkili ve güvenilir kabul edilen hadislerin derleyicisi olduğunu düşünürsek o, 600 bin hadis toplamış ve güvenilirlik açısından inceleyerek bunlardan 7600 hadis seçmiştir. Bir kısımdan da mükerrerleri silmiş ve geriye yaklaşık 4000 hadis kalmıştır. Mabrook Ismael (2003) [bu konudaki] düşüncesini [şu şekilde] belirtmektedir:

el-Buhârî'nin iddiasının karakteristik özelliklerine bakalım! Eğer biz her bir hadis için tek bir saat izin versek, Buhârî yaklaşık yedi yıl durmadan çalışmak zorunda kalırdı. Her hadis, her

² Bu kurallar şunları içerir: Bir fil tarafından doğrulanan söz, sadece bir söze; Bir kuralı sebebi vürûduyla birlikte ifade eden bir metin, yalnızca kural barındıran bir metne; Peygamber'in açık bir sözü, amelîne; Olumlu bir emir (böyle böyle yap), olumsuz bir emre (böyle böyle yapma) daha ağır basar. Alternatifleri ortadan kaldırma yöntemiyle tespit edilen geçerli bir nedeni ihtiva eden kıyas, uygunluk denemesi yoluyla tespit edilen geçerli bir nedeni ihtiva eden kıyasa daha ağır basar (El Fadl, 2001, s. 40 vd.) [Son cümlede kıyasta illeti tespit etmek için kullanılan, sırasıyla; sebr-taksîm ve münâsebet yöntemlerinden bahsedilmektedir].

bir halkasının yakından incelenmesi gereken uzun bir nakil zinciri yoluyla Peygamber'e kadar takip edilmeli ve her bir zincir, biri hariç tümü ölü olan birbirini takip eden altı veya yedi kuşaktan oluşmalıdır. Fakat bu çalışmayı altı yılda tamamladığı söylenmektedir. Buhârî'nin bu kadar çok hadisi incelemesi fiziksel olarak mümkün müdür? Cevabım hayır.

Hadisin yapamadığı şey, herhangi bir konuda bağımsız ve otoriter bir şekilde karar vermektir. Aslında 'hadis savaşları', yıpratma savaşlarıdır. Tartışılabilir konular sonsuzdur ve olabildiğince ayrıntıya dalmaktadır. [Takip edilen] yöntem, başka bir dinin kitabı olan Talmud'dan ifade alıntılanmaktadır. Bu, değişime giden bir yol değildir.

Herhangi bir konudaki argümanın mükemmelliği, insanların dünya görüşlerini değiştirmeye yetmez; daha ziyade, dünya görüşlerini hangi uzmana dayanacaklarını, hangi yoruma meyledeceklerini ve hangi hadisi öne süreceklerini belirler. Sözelimi, köktendinciler müziğin yasak olduğunu söyleyebilirler. Taliban Afganistan'da iktidara geldiğinde, dini anlatım hariç her türlü müziği hemen yasakladı. Fakat biz, Peygamber'in dünyevî müzik sevdiğine dair kanıta sahibiz. Bir defasında Peygamber, eşinin düzenlediği bir düğüne şarkıcı tutmayı unuttuğu için hanımını kınamış ve daha sonra bu organizasyonda söylenmesi gerektiğini düşündüğü geleneksel düğün şarkısının bir kıtasını ona okumuştur. Bundan farklı bir zamanda başka bir gösteri birliği geçerken sadece gösteri yapmalarına değil ayrıca camiye mekân olarak kullanmalarına bile izin vermiş ve eşi [Hz.] Âişe'yi onları görmesi için getirmiştir. Bu iki küçük olaydan, daha liberal görüşlü araştırmacılar daha fazla sonuç elde edebilir: Eğer Peygamber'in bizzat kendisi, bu tür eğlence organizasyonu ile ilgileniyse, şarkı söylemek kabul edilebilir ve gerçekten iyi bir şey olması gerekir. Ayrıca dini hiçbir içeriğin bulunmadığı meşru eğlencenin, [kadın-erkek] karma bir izleyici kitlesi tarafından beğenilmesinde bir sorun olmadığı gibi Peygamber, hanımını kendisiyle bir gösteriyi izlemeye teşvik etmiştir. Bu şekilde eğlenceli bir gösterinin değeri olmasaydı Peygamber camide buna izin vermezdi.

Fakat bu [açıklamalar], konunun kapandığı anlamına gelmez. Peki, hadis, televizyonda şarkı söyleyen kadınlar hakkında izin verecek kadar da kapsayıcı mıdır? Afganistan anayasa hukuku izin verilmediğini düşündüğü için bunu yasaklamış durumda. Farz edelim şarkı sözleri zararsız olduğu halde tamamen anlamsızsa, bu hatalı olmaz mı? Hâlbuki Kur'an, bir şey doğru değilse, o zaman hatalı olduğunu söyler. Öyleyse bu, şarkının hatayı yaydığı anlamına gelmez mi? Ya da durum, niyete mi bağlıdır? Eğer erdemli bir şekilde rahatlamak için müzik dinliyorsanız izin verilir ama bir gece kulübüne gidip içer gibi hissederek kendini bir parti ruhu hâline sokmak için dinliyorsan kötü müdür? Açıkçası şimdi, birkaç Kur'an ayetine, birçok hadis ve müteakip yorumlara

konu olan niyetler meselesini tartışmamız gerekir.³ [Oysa] sadece müzik üzerindeki tartışmalar [bile] çok geniş kapsamlıdır.

Daha ağır bir konu olan, İslâmî bir idarenin, dini yasadan ayrılmaları denetlemesi ve cezalandırması gerekip gerekmediği sorusunu ele alalım. Liberaler bu soruya hayır cevabını verir: İnanç, bireysel bir vicdan meselesidir; Herkes sadece gerçek niyetlerin bilgisine sahip olan Allah'a karşı sorumludur. Aslında Müslüman kardeşlerinizi, gözetlemeyi, yargılamayı ve cezalandırmayı düşünmeniz, İslâmî olmayan saygısızca bir davranıştır.

Liberallerin bunu destekleyecekleri hadisleri bulunmaktadır:

“Öğüt ver! Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin”. (Kur’ân, el-Gâşiye (88), 21, 22)

“Böyle iken sen mi mü’min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?” (Yûnus (10), 99)

“Dinde zorlama yoktur”. (el-Bakara (2), 256)

“Kim Müslüman kardeşinin kusurunu araştırırsa, Allah da kendisinin kusurlarını araştırır. Allah kimin kusurunu araştırırsa, onu, evinin içinde (insanlardan gizli) bile olsa rüsvay eder” (Tirmizî, “Birr”, 85, 2032).

“Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin konuştuğuna kulak kabartmayın, birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizle üstünlük yarışına girmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize kin beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah’ın kulları! Kardeş olun!” (Müslim, “Birr”, 28, 6536)

Dini denetlemeyi savunanların da ayet ve hadislerden kendi delilleri mevcuttur:

“Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah’a karşı bir bahaneleri olmasın” (Kur’an, Nisa (4), 165).

“İçinizden emredilen şeyleri uygulayan ve haram olan şeyleri yasaklayan bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir” (Âl-i İmrân (3), 104).

“Sizler mutlaka iyilikleri emredek ve kötülüklerden insanları sakındırarakınsınız. Böyle yapmazsanız, Allah size bir ceza gönderir de ona dua edersiniz duanız kabul olunmaz”. (Tirmizî, Fiten 9, 2169)⁴

Görüldüğü üzere hadis, kötüye kullanılmaya açıktır. Bununla birlikte İslâm, mutlaka çok ‘erişilebilir’ bir din değildir. Müslüman nüfusun büyük bölümünün okuma yazma bilmediği için okuyamadıkları ya da Arapça bilme-

³ Bunlar, el-Karadâvî’nin şarkı söyleme konusunda kendi reformist-gelenekçi konumunu açıkça ifade ettiğinde, gözden geçirdiği hususlardan sadece birkaçıdır. Bkz. “İslam’da Yasak ve İzin”, <https://www.al-qaradawi.net> (Site Arapçadır.)

⁴ Muhammed el-Asi tarafından derlenmiştir. (2000)

dikleri için anlayamadıkları gerçeğini göz ardı etsek bile Kur'an'ı değerlendirmek zordur. Çeviriler mevcut ancak birçok Müslüman, asıl metnin sadece orijinal vahiye geçerli olduğunu düşünmektedir.

Kur'an'ın emirlerinin nasıl yorumlanması ve uygulanması gerektiğini söyleyen hukuki görüşler de büyük önem taşımaktadır. Bunu belirleyen, kabul görmüş dört Sünnî fıkıh mezhebi (Şii Ca'ferî mezhebi de eklenebilir) bulunmaktadır. Mezheplerin hükümleri çeşitlilik gösterse de –sözgelimi, boşanmış olduğunuz biriyle yeniden hangi koşullarda evlenip evlenemeyeceğiniz ya da hırsızların elleri ne zaman kesilmesi gerekir gibi- eşit derecede doğru kabul edilirler. Ülkeler ya da en azından bölgeler genellikle bir veya daha fazla fıkıh mezhebine bağlı olduğu halde, hüküm çıkarma-uygulama yolu karmaşık ve kapalıdır.

Hadisin sosyal politikaya nasıl dönüştüğüne dair Hâlid Ebû'l-Fadl'ın *Tanrı'nın Adına Konuşmak* (el-Fadl, *Speaking in God's Name*, 2001) adlı önemli çalışmasında birçok etkileyici örnek bulunabilir. Yazar, aşırı muhafazakâr Suudi fıkıhçıların; topuklu ayakkabılar ve kadınların hava yolculuğu gibi konularda, dini kararlar veya fetvâlar yayınlamasına olanak tanıyan, genellikle fantastik mantık sıçramalarını gözden geçirmektedir. Fetvalar, teolojik içeriği farklı şekillerde değiştirebilir. Bir âlim, çoğu [hadis] mütahhasısının zayıf gördüğü gerçeğinden bahsetmeden bir hadisten yararlanabilir. O, hadisi bağlamından çıkarabilir ya da geçmiş zamanlara ait olanı güncel meselelere uygulamak için tartışmalı fikhî kıyaslar yapabilir. Neticede üçüncü milenyumda günden güne ortaya çıkan sorunların birçoğuna dair hadislerin mevcut olmadığı açıktır. Bunun yanı sıra bir âlim, özellikle başka bilginlerin dünya görüşünü paylaştığı ve yorumunu destekleyeceği Vahhâbilik gibi bir hareketin parçasıysa, hangi genel kuralı uygulayacağına karar verirken büyük bir serbestliğe sahiptir.

Sadece bir örnek vermek gerekirse, ölen kocasının mezarını ziyaret etme alışkanlığı olan ancak sonrasında dindar kadınların mezarlıkları ziyaret etmelerini gerektiği konusunda komşuları tarafından uyarılan bir kadın, Suudi Dini Enstitüsü'ne danıştı. Suudi fıkıhçılar meseleyi inceledi ve kadının bundan sonraki ziyaretlerini yasakladı. Fakat sebeplerine gelince, Kur'an'da ya da dinî gelenekte böyle bir yasağın doğrudan bulunması değildi. Daha ziyade onlar, söz konusu kadının, ölen sevdiklerine dua etmek için başka kadınlara da ilham verebileceğini düşünüyordu. Bildiğiniz üzere [söz konusu alışkanlığın] sonrasında mezarlıklar, kadınların bir araya geldiği rezil yerler hâline gelecek, bu da kadınları kandırmak ve muhtemelen taciz etmek isteyen erkekleri çekerek sonuçta ahlaksızlığa sebep olacaktı. Ahlaksızlık İslâm'a uygun olmadığı gibi kadınların, akrabalarının mezarlarını ziyaret etmeleri de aynı şekilde İslâm'a aykırı olarak değerlendiriliyordu.

Demokratik İslâm'ı geliştirme çabası, hadis ve bunun hukuk üzerindeki etkisiyle ilgili olarak aynı doğrultuda üç eylem çizgisini gerektirir.

Genel olarak halkın; vicdansız, eğitimsiz ve kendi kendini tayin eden otoritelerin insafına kalmamaları için, dinlerini yorumlama süreci hakkında daha iyi bilgilendirilmesi ve eğitilmesi gerekmektedir. Bu durumu kabul etmek yerine, bir ifade kendisine hadisi temel aldığı iddia ettiğinde halkın, hadisin gerçekte ne anlama geldiğini ve yorum geliştirmenin karmaşık yapısını anlaması gerekir. Bunu kolayca açıklayabilecek sayısız İslâm âlimi bulunur ancak İslâm dünyasında -örgün ve yaygın, resmi ve gayri resmi- din eğitimi programlarını yürütenler onlar değildir. İslâm âlimlerinin, dini bilgi standardını yükseltmesi; ayrıca Müslümanları, hadis, fetva ve tefsirlerin 'eğitilmiş tüketici' hâline getirmek için çaba göstermesi gerekir.

Sayılan bu hedefler gerçekleştirilinceye kadar, daha hoşgörülü, eşitlikçi, demokratik toplumlar isteyen, ancak aradıkları değişikliklerin 'İslâm dışı' olduğuna ikna olanlara, [hedeflenen yeniliklerin İslâm'a uygun olduğuna dair] bir miktar 'karşı hadis' sunulmalıdır. Reform ve liberalizmi destekleyecek gerekli kanıtları bir araya getirmek oldukça kolaydır. [Bunu yaparken] çok fazla tartışmalı konu olmadığı için [meseleyi] yarım düzine el kitabı ya da broşürle ele almak mümkündür.

Son olarak, yakın zamanda, İslâm hukuku, İslâm anayasası ve benzeri alanlarda bazı hareketler meydana gelmiştir. Müslüman hukukçuların, kendilerini fıkıh mezheplerinden sadece biriyle sınırlamadıkları, eklektik bir yaklaşım benimzedikleri, çeşitli ülke ve kaynaklardan gelen İslâmî yorumları; medeni hukuk, uluslararası normlar ve ana akım İslâmî kavramlara yeni bakış tarzıyla harmanladıkları yerlerde, ilgi çekici çalışmaları ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmalar dağınık yerlerde bulunması nedeniyle bir araya getirilmeli ve İslâm dünyasındaki hukukçular ve diğer ilgili kitlelerin kullanımına sunulmalıdır.

Kaynakça

- al Fadl, Khaled Abou, *Speaking in God's Name*, Oxford: One World Publishing, 2001.
- Warraq, Ibn, *Why I Am Not a Muslim*, New York: Prometheus, 1995.
- al-Qaradawi, Yussef, *The Islamic Movement at Political and World Levels*, (chapter 4), n.d. Online at <http://www.qaradawi.net> (Arabic site).
- al-Asi, Muhammad, "The Unknown Prophet", paper presented at the International Seerah Conference, Karachi, Pakistan, June 25, 2000. Online at <http://www.islamicthought.org/pp-ma-unknown.html> (as of June 3, 2003).